

INSCRIPTIILE INEDITE DIN TOMIS ȘI CALLATIS. (I)

În lapidariul Muzeului de arheologie din Constanța și Mangalia, inscripțiile provenite din Tomis și Callatis sînt însemnate numeric dar mai ales calitativ, constituind adeseori puncte de reper în prezentarea evoluției celor două orașe antice. Sporirea numărului de inscripții, în urma cercetărilor arheologice sau a descoperirilor întîmplătoare, întregeste ansamblul de știri privind dezvoltarea celor două cetăți vest-pontice, scop în care facem cunoscute cîteva descoperiri recente sau piese rămase inedite.

1. Inv. 271. (Muzeul din Mangalia). Stelă funerară din marmură cu inscripție în limba greacă descoperită întîmplător la Mangalia în 1969, împreună cu altă piesă funerară (nr. 2), la nord de zidul cetății Callatis, în malul falezei din dreptul sanatoriului TBC, la adîncimea de 1,80 – 2 m. Dimensiuni: înălțimea = 1,115 m; lățimea = 0,425 m; grosimea = 0,073 m (fig. 1).

Stela are în partea superioară un fronton triunghiular în basorelief, cu acroterele laterale păstrate în întregime, cea din centru este în parte distrusă, cu timpanul ușor adîncit, frontonul fiind delimitat printr-o canelură de o arhitravă. Detaliile frontonului erau subliniate uneori prin pictură, după cum era pictată și partea de sub inscripție¹, în cazul de față nu se văd însă nici un fel de urme de vopsea. Piesa face parte dintr-o categorie de stele răspîndite în orașele grecești², cunoscută deopotrivă din descoperirile anterioare de la Callatis, dintre care amintim: piesa de calcar pusă pentru "Χελώνα Ἡρωνύμου θυγάτηρ", de dimensiuni apropiate celei de mai sus, dispusă însă pe soclu rectangular³, stela închinată Θεῶν Ποτάμω νο

¹ N. Firatli, L. Robert, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romain*, Paris, 1964, p. 47, 13.

² *Ibidem*, p. 47, nr. 1 (sec. IV î.e.n.); nr. 2 (sec. IV–III î.e.n.); nr. 3 (sec. III î.e.n.), p. 48, nr. 8 (sec. II–I î.e.n.), pl. I, II etc. G. Mihailov, IGB, I², 1970, 332, pl. 170 (Mesambria, sec. IV î.e.n.).

³ Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia*, 9–10, 1941–1944, p. 289–290, nr. 1, p. 281, fig. 16/1: înălțimea = 1,21 m; lățimea = 0,425 m; grosimea = 0,15 – 0,17 m.

Ἀλεξανδρέυς (secolul III î.e.n.)⁴, frontonul cu acrotere fiind întilnit și pe alte monumente funerare din cetate⁵.

Inscripție este dispusă pe două rânduri, imediat sub fronton, scrierea este îngrijită, înălțimea literelor variază între 1 și 2,3 cm.

Ἄβα Τιμοκλέους

Δωριέος γυνή

Dintre caracterele paleografice amintim : O mai mic decât celelalte litere, K cu brațele depărtate și mai scurte, Σ cu brațele deschise, N cu hasta din dreapta mai scurtă (fig. 1 a).

În cazul de față formula epigrafică-funerară constă din numele defunctei, urmat de patronimicul său și de numele soțului, așa cum întilnim și pe alte monumente funerare⁶, deci : Aba a lui Timocles, soția lui Dorieus".

Numele Aba, a cărui origine n-a fost pe deplin precizată⁷, se întilnește în special în regiuni din Asia Mică, Caria, Lycia, Pisidia, Cilicia, precum și în alte locuri⁸. Pe țărmul vest-pontic este bine cunoscut decretul de la Histria în cinstea Abei fiica lui Hekataios, coboritoare „din părinți distinși și strămoși iluștri”⁹, familie avută și influentă în cetate, Aba însăși aflându-se, pe la mijlocul secolului al II-lea e.n., în fruntea comunității de adoratori ai Cybeleii, pe care o sprijinea din plin¹⁰ ; într-o familie cu o astfel de vechime numele Aba putea să fie tradițional. Inscripția de la Callatis vine să confirme existența numelui într-o altă colonie vest-pontică, la o dată mult mai timpurie decât cea amintită mai sus.

Tatăl Abei, Τιμοκλῆς, poartă un nume mai puțin întilnit în inscripții¹¹ după cum rar este și numele soțului, Δωριεύς cunoscut ca antroponim într-o

⁴ Idem, *L'archéologie en Roumanie*, Bucarest, 1938, p. 65, pl. XXXIX, fig. 74 ; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 209 ; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 54, n. 79 ; idem, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București, 1975, p. 97, n. 11.

⁵ Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, 9—10, 1941—1944, p. 275—277, fig. 15/1.

⁶ IGB, I², 458 bis, 458 (Apollonia, sec. IV—III î.e.n.).

⁷ Aug. Boeckh, *CIG*, II, 1843, p. 111 b și 115 a ; W. Pape — G. Bensele, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Graz, 1959, p. 1 ; Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, 1964, p. 560 ; L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Prag, 1955, p. 293—294, 464 ; discuția la Em. Popescu, *The Histrian decree for Aba (2nd century of our era)*, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 277—279 ; L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie-Mineure greco-romaine*, Paris, 1963, p. 507.

⁸ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag, 1964, p. 43, 1—1 ; J. și L. Robert, *Bull. Ep.*, 1959, 100 ; Em. Popescu, *op. cit.*, n. 9—10 și 16.

⁹ Em. Popescu, *op. cit.*, p. 274, nr. 5—6 : γονέων τε ἐπιστήμων καὶ προγόνων ἐπιφανῶν στάτων, D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 400.

¹⁰ Em. Popescu, *op. cit.*, p. 273—296 ; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, București, 1969, p. 292 ; idem, *Scythica Minora*, p. 286.

¹¹ W. Pape, *op. cit.*, p. 1529 ; Fr. Bechtel, *op. cit.*, p. 427 ; L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, p. 413 ; Gr. Tocilescu, *AEM*, 14, 1891, p. 22—26, nr. 50, r. 54 (Tomis) : Τιμοκλῆς Ἀριστομάχου G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, Sofia, 1943, p. 135—136.

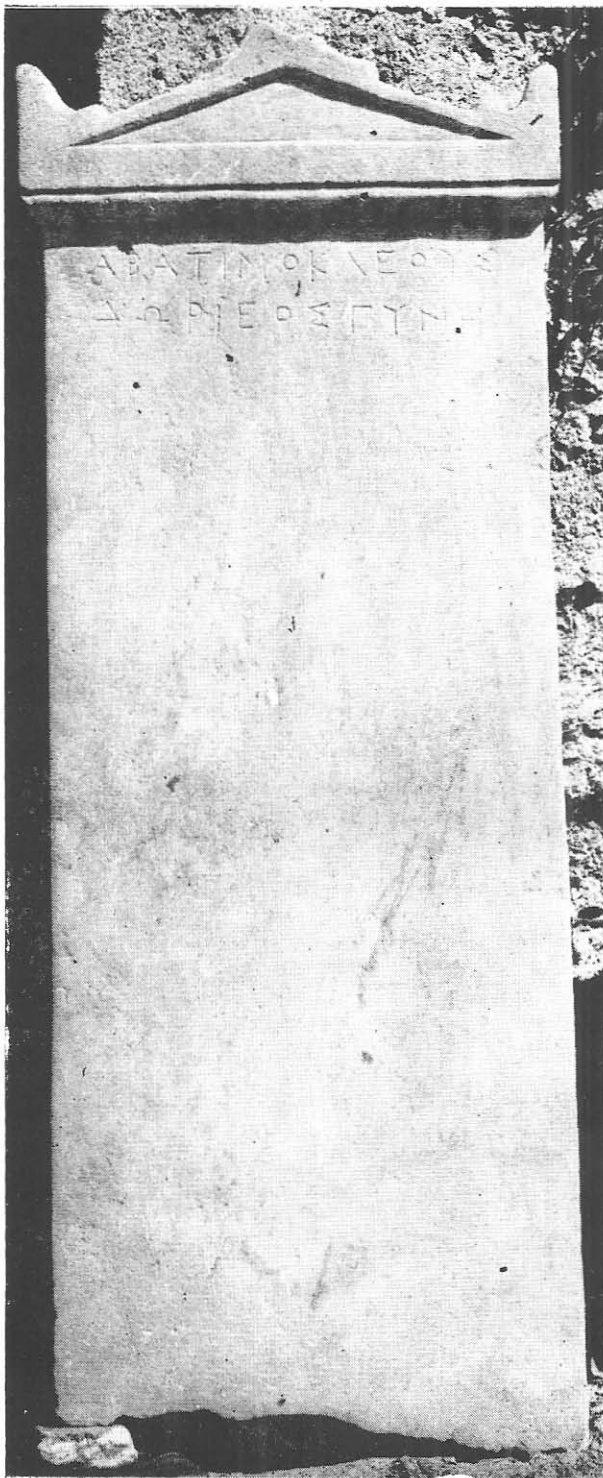

Fig. 1

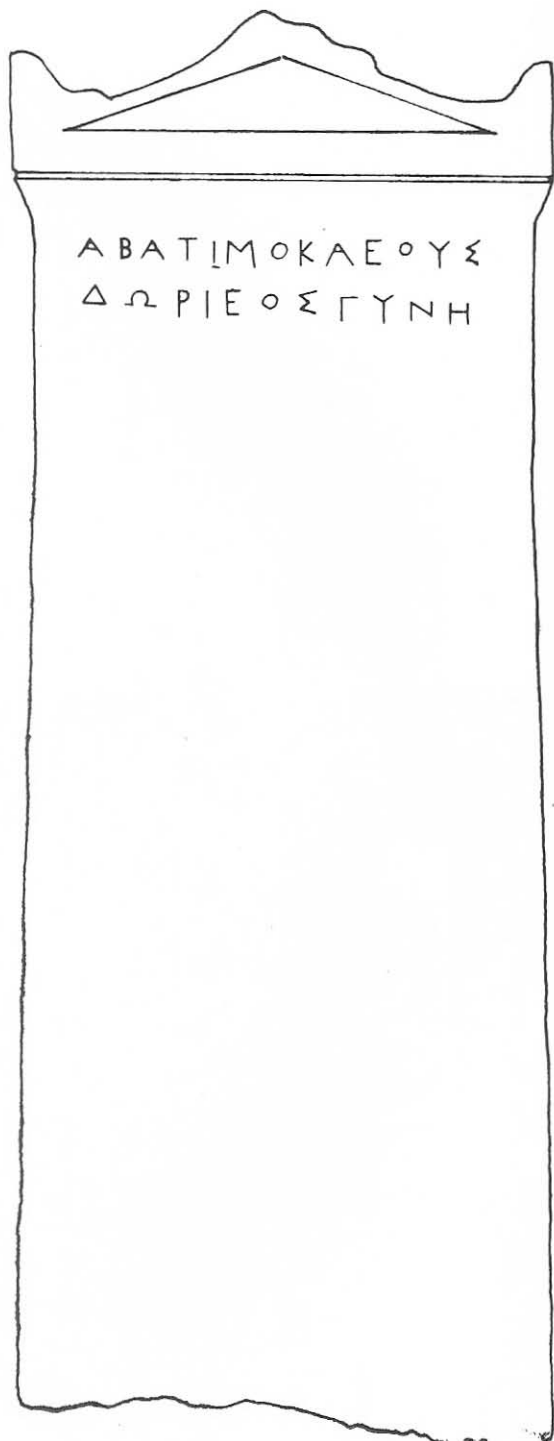

Fig. 1 a

Fig. 2

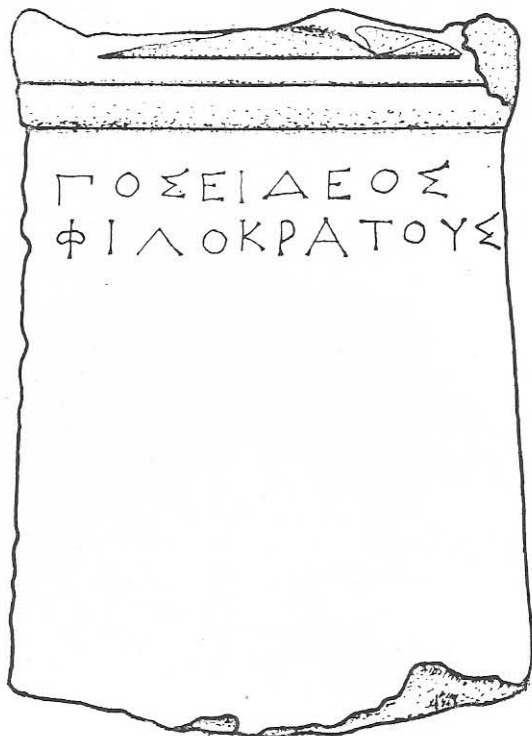

Fig. 2 a

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 4 a

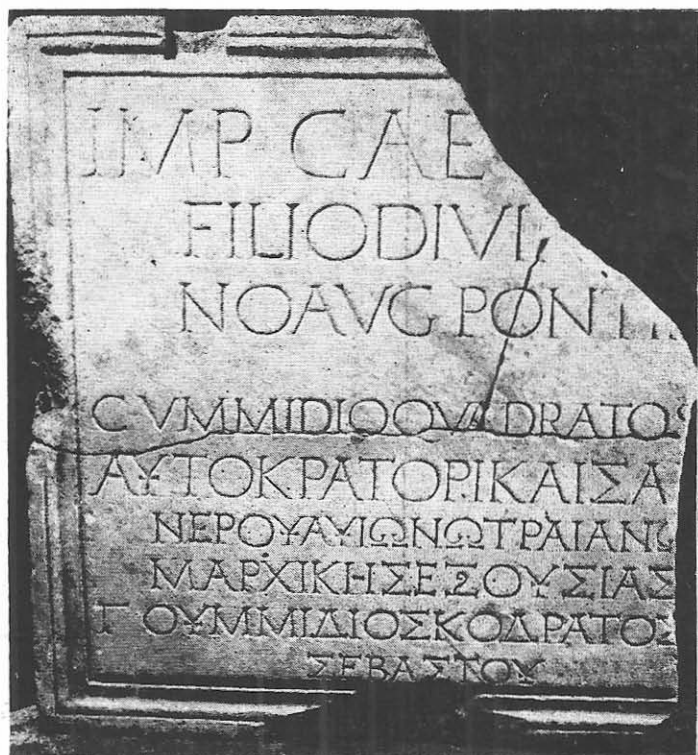

Fig. 5

IMP CAE
 FILIODIVI
 NOAVG PON
 C VMMIDIOOVD RATO
 ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΑΙΣΑ
 ΝΕΡΟΥΑΥΓΝΩΤΡΙΑΝΟ
 ΜΑΡΧΙΚΗΣΕΞΟΥΣΙΑΣ
 ΤΟΥΜΜΙΔΙΟΣΕΚΟΔΡΑΤΟΣ
 ΣΕΒΑΣΤΟΥ

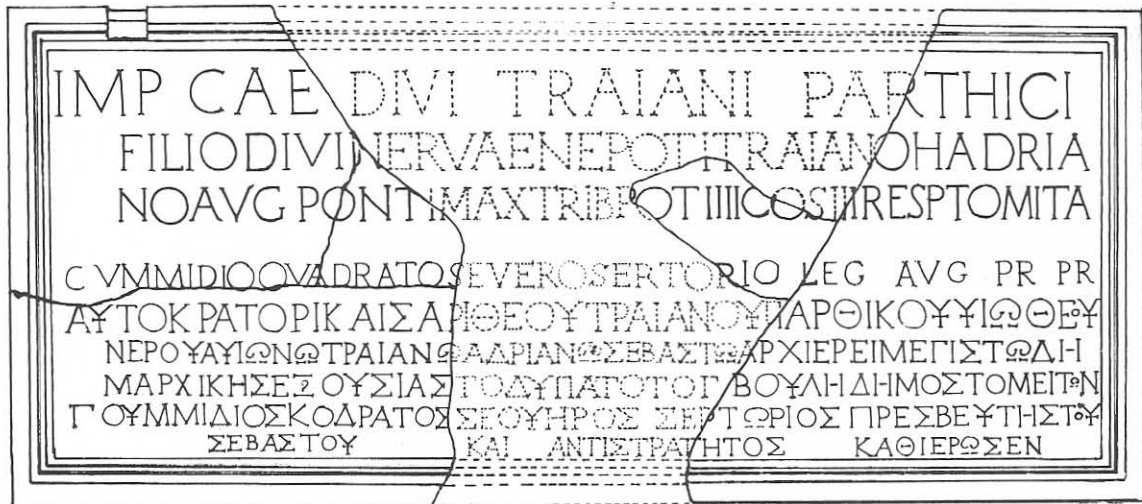

Fig. 5 a

Fig. 6

inscripție din Delos (secolul III î.e.n.)¹². Este mai greu de crezut că poate fi vorba de tribul de origine al părintelui, cu atât mai mult cu cât inscripția este pusă într-o cetate doriană; faptul că adesea numele personale erau însoțite de adjective marcând orașul de baștină, în acest sens exemplele fiind numeroase și în cazul callatienilor¹³, nu ar justifica o asemenea interpretare în ce-l privește pe Τιμοκλής.

Onomastica deosebită, inedită pentru Callatis în ce privește Aba și Dorieus, precum și aspectul îngrijit al stelei, ne fac să presupunem, și de această dată, că este vorba de o familie mai însemnată, legată prin tradiție de lumea greco-orientală.

După forma stelei și după caracterele paleografice monumentul se datează în secolul III î.e.n.

2. Inv. 272. (Muzeul din Mangalia). În același loc cu piesa precedentă * a fost găsită o altă stelă funerară din marmură cu inscripție în limba greacă, de mici dimensiuni: înălțimea = 0,325 m; lățimea = 0,232 m; grosimea = 0,07 m. Stela este spartă la ambele capete, se observă însă în partea superioară frontonul triunghiular cu acrotere, (păstrându-se întreagă cea din partea stângă), despărțit printr-o canelură de o arhitravă (fig. 2). Un fragment de stelă de dimensiuni apropiate celei de față, fără a avea însă inscripție, se cunoaște tot la Callatis¹⁴.

Inscripția este plasată de asemenea în partea superioară a stelei:

Ποσειδεος
Φιλοκράτους

Literele sînt imprimare clar avînd dimensiuni care variază între 0,9–1,9 cm. Scrierea este asemănătoare cu cea din inscripția de mai sus: Π cu hasta din dreapta mai scurtă, Σ cu brațele depărtate, Ο ceva mai mic, Κ cu brațele depărtate și mai scurte (fig. 2 a).

Personajul căruia i se închină stela poartă un nume teoforic – Ποσειδεος scris cu – εος în loc de – ειος¹¹, mai obișnuită fiind forma

¹² IG, XI, 4, nr. 749, 15 cf. Fr. Bechtel, *op. cit.*, p. 538.

¹³ R. Flacelière, *Les Aitoliens à Delphes*, Paris, 1937, p. 459, nr. 45: 'Ιέρων 'Απολλοδώρου Καλλατιανός (252/251 î.e.n.); p. 447, nr. 32 b: 'Ηρακλειδης, Σώστρατος 'Ιέρωνος Καλλατιανοί (sec. III î.e.n.), cf. I. I. Russu, *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 189, n. 42; V. Pârvan *Gerusia din Callatis*, ARMSI, 39, 1920, p. 57–59; D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 88–89, n. 15; IG, XI, 4, 1238: Γαύκος Γούρου Καλλατιανός (sec. II î.e.n., Delos); N. Firatli, L. Robert, *op. cit.*, p. 48–49, nr. 10: Φαίικων 'Αρτεμιδώρου Καλλατιανός (sec. II î.e.n.) și alte exemple la D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 52–53, n. 78; idem, SCIV, 4, 1953, p. 504 (= *Histria*, 1, 1954, p. 487 și urm., nr. 2; *Contribuții*², p. 55–56); 'Ηρασιών Μάτριος Καλλατιανός; idem, *St. Cl.*, 15, 1973, p. 171–175.

* Despre descoperirea pieselor nr. 1 și 2, informație de la E. Bărlădeanu-Zavatin.

¹⁴ Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia*, 1, 1924, p. 125, fig. 35: înălțimea = 0,51 m; lățimea = 0,29 m; grosimea = 0,07 m.

¹⁵ W. Pape, *op. cit.*, p. 1238; Th. Sauciu-Săveanu, *Dacia*, 5–6, p. 254, nr. 13 (ștampilă de amforă) Ποσιδειου; G. Mihailov, IGB, I², p. 383–384, nr. 433 (Apollo-nia,); idem, *La langue des inscriptions grecques Ποσιδείω* sec. V–IV î.e.n.): *en Bulgarie*, p. 36–38.

¹⁶ AEM, 14, 1891, p. 22–26, nr. 50 (Tomis) etc., cf. G. Mihailov, *op. cit.*

Ποσειδώνιος de la o divinitate a cărei popularitate la Callatis este dovedită de o inscripție din secolul II î.e.n., unde apare Poseidon Asphaleios¹⁷, alături de alte zeități.

Patronimicul defunctului, Φιλοκράτης nume obișnuit în onomastica greacă¹⁸, este întâlnit adeseori pe ștampilele de amforă¹⁹.

Atît după tipul de stelă, cît și după caracterele paleografice cele două monumente demonstrează că aparțin unei epoci apropiate, cea de a doua piesă fiind ceva mai nouă, probabil din a doua jumătate a secolului III î.e.n.

3. Inv. 21396. Decret în limba greacă descoperit la Mangalia, pe str. V. Pârvan, la 40 m de zidul de incintă tîrziu, într-un șanț de canalizare, la 0,85 m adîncime, alături de multă dărîmătură romană, inscripția fiind reformată într-un zid. Placa de marmură de formă dreptunghiulară este spartă vertical în două bucăți și în partea inferioară. Dimensiunile piesei : înălțimea = 0,324 m ; lățimea = 0,55 m ; grosimea = 0,09 m (fig. 3).

Scrierea este îngrijită, literele poartă apices. Dintre caracterele paleografice amintim A cu bara mediană frîntă, Π cu brațul din dreapta mai scurt. Înălțimea literelor este de 2,5 – 3 cm. Inscripția este dispusă pe cinci rînduri :

Ἄ βουλά καὶ ὁ δᾶμος

Βασιλείδαν Βασιλείδα

ἀρετᾶς ἔνεκεν καὶ εὐ-

νοίας τᾶς εἰς τὰν

πόλιν

Din punct de vedere lingvistic observăm o serie de dorisme, atît în ce privește denumirea sfatului și adunării, ἄ βουλά καὶ ὁ δᾶμος, cît și numele personajului din rîndul 2, Βασιλείδας, în acuzativ, urmat de patronimic la genitiv în α ; de asemenea în rîndul 3 întîlnim ἀρετᾶς în loc de ἀρετῆς, iar în rîndul 4 τᾶς în loc de τῆς și τὰν în loc de τῆν.

Cele două organe de conducere ale cetății Callatis, sfatul și adunarea, bine cunoscute din inscripții²⁰, îl cinstesc pe Basileidas pentru meri-

¹⁷ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice*, p. 83–93 ; Idem., *Scythica Minora*, p. 127, nr. 34.

¹⁸ W. Pape, *op. cit.*, p. 1625 ; AEM, 11, 1887, p. 64, nr. 130 ; IGB, I², 37 (Odessos, sec. III î.e.n.) ; J. și L. Robert, *Bull. Ép.*, 1959, 546 (Akrai, Sicilia) ; 1953, 279 (Centuripae, Sicilia, sec. II î.e.n.).

¹⁹ Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, 5–6, 1935–1936, p. 297 ; idem, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 225, 257, cf. G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, p. 133, nr. 31 ; E. M. Pridik, *Inventarnii katalog kleim amfornih rîcicah i goroliscah i na cerepîtah*, Petrovgrad, 1917, p. 19, nr. 402, p. 45, nr. 202, p. 80, nr. 375–376 etc.

²⁰ Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 4, nr. 3 ; AEM, 8, 1884, p. 3, nr. 6 (IGR, I, 655) ; Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 245, nr. 5 ; idem, *L'archéologie en Roumanie*, fig. 78 ; A. Rădulescu, *Pontica*, 1, 1968, p. 331, nr. 5.

tele și rîvna față de cetate (expresie întilnită adeseori în decrete ²¹) dovedite probabil cu prilejul exercitării vreunei magistraturi, fără să se precizeze, din păcate, în ce anume constau acestea. Numele personajului, Basileidas ²², nou pentru onomastica orașului, ne face să nu excludem posibilitatea a fi unul din străinii stabiliți în cetate, cinstiți adeseori în decretetele callatiene ²³.

După caracterele paleografice inscripția poate să dateze din secolele II–I î.e.n.

4. Inv. 21395. Fragment de inscripție în limba greacă pe o placă de marmură descoperit la Mangalia, în necropola tîrzie de secol IV e.n., spre șoseaua spre Albești, într-o săpătură de salvare, în mormîntul nr. 1, la 1,25 adîncime, refolosit ca lespede pe care s-a așezat scheletul *. Dimensiuni : înălțimea = 0,94 m ; lățimea = 0,475 m ; grosimea = 0,205 m (fig. 4).

Partea superioară a inscripției lipsește, păstrîndu-se doar 5 rînduri. Literale, ușor tocite, au o imprimare clară, poartă apices ; K are brațele depărtate și mai scurte, A are bara mediană frîntă cu două brațe petrecute, tot astfel și Σ, P are bucla mică (fig. 4 a). Înălțimea literelor este de 3,2–4,5 cm. Din inscripție se păstrează :

Ἀὐτοκράτορι
 Καίσαρι Σεβασ —
 τῶι τοῦς κελ —
 ονας τᾶς στοι —
 ᾶς ὁ δᾶμος

Ca particularități lingvistice observăm : unecophoneton în rîndul 3, *ei* în loc de *i*²⁴ în cuvîntul *κείονας*, precum și dorismele *τᾶς* și *ὁ δᾶμος* semnificate în inscripția precedentă.

Deși fragmentară inscripția interesează din două puncte de vedere : mai întii pentru că în dedicație figurează numele lui Augustus, singurul dintre împărații romani care poartă titlul de Ἀὐτοκράτωρ Καίσαρ Σεβαστός fără alt adaos, cum întilnim în inscripția histriană ce amintește de Papas fiul lui Theopompos, care la o dată anterioară anului 14 e.n. închinase lui Augustus un *ναός*²⁵.

²¹ JGB, I², 308 bis, r. 12–13 (Mesambria, sec. III î.e.n.) ἀρετᾶς ἕνεκα καὶ εὐνοίας τᾶς εἰ ; αὐτόν ; ibidem, p. 315 ; D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 113, r. 19.

²² Βασιλειδης ; IGR, 917 (Tanais ; 1262 (Girgeh, Tela) ; J. și L. Robert, Bull. Ep., 1952, 110 (Ponticapaion).

²³ AEM, 17, 1894, p. 99, nr. 41 ; Dacia, NS, 6, 1963, p. 469–474 ; Dacia, 9–10, 1941–1942, p. 287 ; AA, 1915, col. 250, cf. D. M. Pippidi, *Contribuții* ², p. 53.

* Despre descoperirea pieselor nr. 3 și 4 ne-a informat N. Cheluță-Georgescu.

²⁴ G. Mihailov, *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*, p. 31.

²⁵ D. M. Pippidi, *Histria*, 1, 1954, p. 511–513, nr. 9 (= idem, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias*, Berlin, 1962, p. 101–105).

Pe de altă parte inscripția are importanță pentru urbanistica cetății Callatis²⁶, deoarece consemnează existența colonadei porticului. Cunoaștem din inscripții importanța ridicării coloanelor, la unele edificii datorate generozității unor cetățeni²⁷, după cum adeseori e consemnată construcția sau reconstrucția porticelor, uneori fiind vorba de *στοά* dedicată divinităților²⁸.

Inscripția callatiană închinată împăratului Augustus amintește porticul (*στοά* mai frecventă fiind forma *στοά*) ce va fi împodobit zona monumentală a orașului, ἀγορά²⁹, centrul vieții politice și economice, consemnat deopotrivă în celelalte orașe vest-pontice³⁰. În decretul histrian în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos (secolul III î.e.n.) se menționează că una din lespezi (copii) urma să se așeze în agora, în fața porticului [ἐ]ν τῆι ἀγορᾷ [αἰ]περ]ὸ τῆς στοᾶς zonă ce va fi avut aceeași importanță și la Callatis.

Am adăuga în sfârșit, că inscripția recent descoperită la Callatis, datată în timpul împăratului Augustus, poate constitui din punct de vedere paleografic termen de comparație pentru documentele epigrafice callatiene, puțin numeroase încă în această perioadă (secolul I î.e.n. – I e.n.)³².

5. Inv. 21398. Fragment de inscripție bilingvă descoperit la Constanța în 1976, în timpul lucrărilor edilitare, la intersecția străzii Cerealelor cu Stabilizării, la adâncimea de 3 m, refolosit probabil ca piatră de mormint*. Dimensiuni: înălțimea = 0,745 m; lățimea = 0,67 m; grosimea = 0,07 m (fig. 5).

Se păstrează partea stângă a inscripției, spartă în trei bucăți, fără a fi afectat prea mult literele. Inscripția este încadrată de un chenar simplu, decorat cu profilaturi, sparat în partea de sus și jos.

²⁶ Săpăturile arheologice de la Callatis au fost desfășurate pînă acum mai mult în necropola cetății: Th. Sauciuc-Săveanu, *Dacia*, 1, 1924, p. 108–165; idem, *Dacia*, 2, 1925, p. 104–147; idem, *Dacia*, 3–4, 1927–1932, p. 411–482; idem, *Dacia*, 7–8, 1937–1940, p. 223–281; idem, *Dacia*, 9–10, 1941–1944, p. 243–347; idem, *L'archéologie en Roumanie*, p. 51–72; O. Tafrales, RA, 21, 1924, p. 258–271; idem, *Art. Arh.*, 1, 1927, p. 17–55; G. Bordenache, *Dacia*, NS, 4, 1960, p. 489–503; C. Preda, *Dacia*, NS, 5, 1961, p. 275–304; idem, *Dacia*, NS, 6, 1962, p. 157–172; C. Preda, Em. Popescu, P. Diaconu, *Materiale*, 8, 1962, p. 439–455; D. Theodorescu, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 257–300; C. Preda, *Dacia*, NS, 9, 1965, p. 233–252; D. M. Pippidi, *St. Cl.*, 9, 1967, p. 203–210; C. Preda, *Callatis*², București, 1968; C. Iconomu, *Pontica*, 2, 1969, p. 81–110; El Coman Pontica, 5, 1972, p. 103–116; A. V. Rădulescu, *El. Coman*, C. Stavru, *Pontica*, 6, 1973, p. 247–266, cf. A. Stefan, *Dacia*, NS, 19, 1975, p. 161, n. 8; Em. Condurachi, *Pontica*, 4, 1971, p. 173–188; N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 169–189; C. Scorpan, *Pontica*, 7, 1974, p. 191–197; C. Preda, N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 8, 1975, p. 55–75.

²⁷ R. Flacelière, J. Robert, L. Robert, *Bull. Ép.*, 1938, 424.

²⁸ În acest sens J. și L. Robert, *Bull. Ép.*, 1950, 200: Διὶ Σωτῆρι Μ. Ἀντωνίου Λόνγος ορετρανός/τράπεζαν, στοάν ...;

Idem, *Bull. Ép.*, 1958, 505: καὶ τὴν στοάν καὶ τὸ πλινθίον τοῦτο ἀνοικοδόμησεν Διὶ Μεγίστῳ; Idem, *Bull. Ép.*, 1959, 459: τὴν στοάν ἀπὸ τῶν κίωνων μεχρὶ κε...".

²⁹ Roland Martin, *Recherches sur l'agora grecque*, Paris, 1952, p. 174–193; idem, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1956, p. 266–275, cf. D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 119, n. 39.

³⁰ Gr. Tocilescu, *AEM*, 11, 1887, p. 41–43, nr. 55, cf. I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 90–92; D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 171, 181–182, 256–258 (Histria).

³¹ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 171, r. 23.

³² Idem, *Studii de istoria religiilor antice*, p. 104–105, (pentru grafie vezi pl. IX, 3); A. Stefan, *St. Cl.*, 15, 1973, p. 99–107.

* Despre condițiile de descoperire a piesei nr. 5 ne-a informat M. Irimia.

Literele sînt imprimate clar, poartă apices ; în rîndul 1 literele sînt înalte de 6 – 6,4 cm, descrescînd în rîndurile următoare pînă la 3,5 cm, în rîndul 4 ; tot astfel în textul grecesc, în rîndul 5, înălțimea literelor este de 4 cm, iar în rîndul 9 de 2,5 cm. Dintre particularitățile de scriere remarcăm Y cu bară orizontală, precum și lipsa ligaturilor. Fragmentul păstrează următoarea inscripție :

IMP CAE
 FILIO DIVI N
 NO AUG PONTI
 C VMMIDIO QVADRATO S
 ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙ ΚΑΙΣΑ
 ΝΕΡΟΥΑ ΥΙΩΝΩ ΤΡΑΙΑΝΩ
 ΜΑΡΧΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ
 Γ ΟΥΜΜΙΔΙΟΣ ΚΟΔΡΑΤΟΣ
 ΣΕΒΑΣΤΟΥ

La sfîrșitul rîndului 2 se observă o hastă verticală, desigur de la N, în rîndul 3, după T se păstrează baza literei I și probabil hasta stîngă a lui M ; în rîndul 4 după O se distinge clar bucla superioară a lui S.

Fragmentul descoperit de curînd la Constanța întregește o dedicație bilingvă din timpul lui Hadrian din Tomis, publicată mai de mult de Gr. Tocilescu, mai întii un fragment³³ și apoi cel de al doilea³⁴ din partea dreaptă a inscripției, păstrînd următorul text :

RTHICI
 I TR O HADRIA
 POT IIII COS [I]II RESP TOMITA
 RIO LEG AUG PR PR
 ΠΑΡΘΙΚΟΥ ΥΙΩ ΘΕΟΥ
 ΑΡΧΙΕΡΕΙ ΜΕΓΙΣΤΩ ΔΗ
 ΒΟΥΛΗ ΔΗΜΟΣ ΤΟΜΕΙΤΩΝ
 ΡΤΩΡΙΟΣ ΠΤΕΣΒΕΥΤΗΣ ΤΟΥ
 ΤΗΓΟΣ ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ

Dimensiunile acestei piese : înălțimea = 0,75 m ; lățimea = 0,68 m., grosimea : 0,07 m., decorul chenarului, dispunerea textului pe cele 9 rînduri, caracterele paleografice, dar mai ales conținutul inscripției, demonstrează unitatea pieselor de mai sus, din ansamblul inscripției lipsînd o parte din centru. (fig. 5a)

Pe baza fragmentelor cunoscute inscripția se întregește astfel :

³³ AEM, 6, 1882, p. 12–13, nr. 122 (= CIL, III, 7539).

³⁴ AEM, 14, 1891, p. 29, nr. 59 (CIL, III, 12493) ; R. Cagnat, IGR, I, p. 204, nr. 606 ; I. Stoian, op. cit., p. 124, nr. 25, pl. XXX, fig. 2 (primul fragment) ; Inscriptia se află la MNA, L 583, A–B.

Imp(eratori) Cae[(sari) divi Traiani Pa]rthici
 filio divi N[ervae nepot]i Tr[ai]an[o Hadria-
 no Aug(usto) Ponti[(fici) Max(imo) trib(unicia) pot(es-
 tatis) IV co(n)s(uli) [I]I] resp(ublica) Tomi-
 ta(norum)

C. Ummidio Quadrato S[evero ? ? Serto]rio leg(ato)
 Aug(usti) pr(o) pr(aetore)

Αὐτοκράτορι Καίσα[ρι θεοῦ Τραιανοῦ] Παρθικοῦ υἱῷ θεοῦ
 Νέρουα υἱῶνῶ Τραιανῶ [Ἀδριανῶ Σεβαστῶ] ἀρχιερεῖ μεσίτω δη
 μαρχικῆς ἐξουσίας [τὸ δ' ὑπάτω τὸ γ'] βουλή δῆμος Τομειτῶν
 Γ Ουμμιδιος Κοδρατος [Σεουηρος?? Σε]ρτώριος πρεσβευτῆς τοῦ
 Σεβασοῦ [καὶ ἀντιστρά]τηγος καθιέρωσεν.

Inscripția datază deci din 120 e.n., cînd Hadrian deține pentru a patra oară puterea tribunicară³⁵ fiind pusă de cele două organe deliberative ale cetății Tomis βούλη δῆμος Τομειτῶν, transpuse latinește sub forma *respublica Tomitanorum*, cum întîlnim pe alte monumente epigrafice tomitane.³⁶

Pe baza fragmentelor publicate anterior, numele guvernatorului provinciei Moesia Inferior din 120 a fost restituit *Se]rtorius* sau *A]rtorius*³⁷ iar mai curînd (*Se]rtorius* (?*Brocc*hus))³⁸ legat cunoscut numai din această inscripție.

Conform întregirii recente a inscripției tomitane legatul imperial din 120 era *C. Ummidius Quadratus Severus ? ? Sertorius*.

Guvernatorul menționat în inscripția tomitană trebuie să se identifice cu fostul consul din 118, *C. Ummidius Quadratus*³⁹, chiar dacă acesta nu este cunoscut pînă acum cu cele două *cognomina* din urmă. În legătură cu partea de sfîrșit a numelui trebuie să arătăm că nu am completat *Sertorius*, cum am fi tentați după literele păstrate (*S* în marginea rîndului 4, urmat de *rio* pe fragmentul următor, respectiv ρτώριος în rîndul 8) deoarece în porțiunea căzută prin spărtura inscripției intră circa 10 litere, socotind după completările cerute în rîndurile următoare. Trebuie deci să presupunem că personajul purta în afară de *Quadratus* alte două *cognomina*, dintre care penultimul ar putea fi *Severus* dacă luăm în considerare că *Ummidius Quadratus*, probabil fiul său, este numit într-o inscripție din

³⁵ *Ibidem* : între 10 decembrie 119 și 9 decembrie 120.

³⁶ I. Stoian, *op. cit.*, p. 122–146.

³⁷ Gr. Tocilescu, *AEM*, 6, 1882, p. 12–13, nr. 22 ; R. Cagnat, *op. cit.* ; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 65–66 ; J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimer, 1966, p. 14 ; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 135.

³⁸ R. Syme, *Historia*, 17, 1968, p. 89 ; *Idem*, *Legates of Moesia*, în *Danubian Papers*, Bucarest, 1971, p.217–218 ; pe baza *CIL*, III, 13826 (Dalmatia), unde apare „Cn. Serto[r]ius C.f. Brocc[hus] Aquilius Agricole Ped[an]ius [Fuscus] Salinat (or) Iulius Ser[r]ius C.f. Brocc[hus] Aquilius Agricole Ped[an]ius [Fuscus] Salinat(or) Iulius Servia[nus]”

³⁹ A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 35 ; *RE*, IX, A 1, col. 597–600.

Ephes, „fiul lui Severus”⁴⁰. Ultimul cognomen ar putea fi „A]rtorius” sau mai degrabă „Se]rtorius”, dacă socotim literele lipsă prin spărtură.

Prezența lui C. Ummidius Quadratus în fruntea provinciei Moesia Inferior a fost fixată de R. Syme⁴¹ după 120, (respectiv după (Se]rtorius (? Brochus) !) în intervalul 121–124 e.n.⁴².

Inscripția descoperită de curînd la Constanța confirmă prezența lui C. Ummidius Quadratus Severus ? ? Sertorius la conducerea acestei provincii în 120 e.n., la puțin timp după exercitarea consulatului său.

Din Tomis cunoaștem și alte dedicații închinete lui Hadrian⁴³, cinstit și în alte locuri din provincie⁴⁴, dovadă a prosperității ținutului de la Dunărea de Jos în vremea acestui împărat.

6. Inv. 1448. Fragment de marmură dintr-o inscripție în limba greacă, spart în două bucăți, descoperit în Constanța. Dimensiuni : înălțimea = 0,094 m ; lățimea = 0,312 m ; grosimea = 0,152 m. Din primul registru se păstrează o mică parte, observîndu-se în partea stîngă baza unui altar, celelalte elemente ale reliefului nu se pot distinge (fig. 6).

Din inscripție se păstrează părți din două rînduri ; în rîndul 2 literele fiind distruse mai bine de jumătate, se distinge hasta superioară a unui T și eventual Σ sau Ξ.

ὁ υἱὸς τῆς π[ό]λεως[ς]

T Σ(?)

Literele sînt scrise îngrijit, cu apices : Σ este dreptunghiular, Ω în formă de W. Înălțimea este de 2,3–2,5 cm.

Titlul onorific de „fiu al cetății” (υἱὸς τῆς πόλεως), întîlnit adeseori în inscripțiile din Asia Mică, dar și în alte părți⁴⁵, este atestat deopotrivă

⁴⁰ Hicks, *Greek Inscr. in the Brit. Mus.*, III, 189 (non vidi), cf. A.N. Sherwin-White, *The letters of Pliny. A historical and social commentary*, Oxford, 1968, p. 431 : „Our man [C. Ummidius Quadratus] as grandson of Ummidia was not the male line, and must have taken the family names by an act of adoption. His natural father may have been a Severus, as in the Greek inscription of the son. This suggests the family of Catilius Severus, with whom he was politically connected”.

⁴¹ R. Syme, *op. cit.*, p. 211–212, 218, consideră că inscripția de la Charax din Crimeea, pusă de „M. Geminus Fortijis b(ene)f(iciarius) Ummidi Quadrati co(n)s(ularis) (Arh. Anz., 26 (1911), 236) se referă la fostul consul din 118 și nu la un alt guvernator, Ummidius Quadratus, plasat în fruntea provinciei Moesia Inferior puțin înainte de 155 e.n. de A. Stein (*op. cit.*, p. 70) și între anii 149–151/152 de J. Fitz. (*Epigraphica*, 26, 1964, p. 45–58 ; *Die Laufbahn...*, p. 15–16).

⁴² *Ibidem*. Werner Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian*, Vestigia, B. 13, München, 1970, p. 191, n. 330.

⁴³ CIL, III, 765 = 13740, cf. I. Stoian, *op. cit.*, p. 126, nr. 27 ; A. Rădulescu, *Pontica*, 1, 1968, p. 329–331, nr. 4 (= A. Aricescu, *SCIVA*, 27, 1976, 4, p. 523–525, fig. 1).

⁴⁴ D. M. Pippidi, *Histria*, I, 1954, p. 513, nr. 10 ; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 331–332, nr. 5.

⁴⁵ J. și L. Robert, *Bull. Ép.*, 1951, 236 ; *RÉG.*, 45, 1952, p. 236, nr. 41 ; 79, 1966, p. 369, nr. 186 ; L. Robert, *Hellenica*, 11–12, 1960, p. 573, n. 4 ; *RÉA.*, 62, 1960, p. 310–311, cf. D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 415, n. 41, p. 416, n. 43 ; *idem*, *Scythia Minora*, p. 130, 239, 42.

în orașele vest-pontice, Dionysopolis⁴⁶, Callatis⁴⁷, Histria⁴⁸ și Tomis, fiind acordat „binefăcătorilor” care prin mărinimia lor aduceau importante servicii cetății, în general unor persoane ajunse pe treapta cea mai înaltă a carierei publice⁴⁹. De la Tomis îl cunoaștem pe [? T. Φλάουος] Φαίδρος, ποντάρχης καὶ υἱὸς τῆς πόλεως⁵⁰, personaj de frunte al orașului, cum trebuie să fi fost și cel din inscripția de față. Starea fragmentară ne împiedică să precizăm caracterul inscripției, probabil funerară, socotind după existența reliefului în partea superioară.

După caracterele paleografice inscripția se datează în a doua jumătate a secolului II e.n.

Inscripțiile descoperite de curînd în cele două orașe vest-pontice, sporesc onomastica callatiană cu cîteva nume, Aba, Dorieus, Basileidas, adaugă o dovadă timpurie privind prezența stăpînirii romane la Callatis, din epoca lui Augustus și atestă prezența consularului M. Ummidius Quadratus în fruntea provinciei Moesia Inferior în 120 e.n.

RÉSUMÉ

INSCRIPTIONS INÉDITES DE TOMIS ET DE CALLATIS (I)

Edition de plusieurs textes épigraphiques trouvés à Constanța (Tomis) et à Mangalia (Callatis), faisant partie à présent des collections du Musée archéologique de Constanța.

1. Inv. 271 (Musée de Mangalia). Stèle funéraire en marbre avec une inscription grecque mise au jour dans le talus de la falaise, à une profondeur de 1 m. 80–2 m. Dimensions : hauteur = 1 m. 115 ; largeur = 0 m. 425 ; épaisseur = 0 m. 073 (fig. 1, 1a).

La stèle est dédiée à „Aba (fille) de Timocles, épouse de Dorieus”. Les noms de „Aba” et de „Dorieus” sont une nouveauté dans l’onomastique callatienne.

Compte tenu de sa forme et des caractères paléographiques de son inscription, le monument a été daté au IIIe siècle av.n.è.

2. Inv. 272 (Musée de Mangalia). Stèle funéraire en marbre, trouvée au même endroit que la précédente, mais de petites dimensions : hauteur : 0 m. 325 ; largeur = 0 m. 232 ; épaisseur = 0 m. 07 (fig. 2, 2a).

Le personnage auquel ce monument était dédié portait un nom théophorique — Πασείθεος (celui d’une divinité dont la popularité à Callatis est bien attestée — note 17), alors que son patronymique est des plus courants.

Date probable de cette inscription : la seconde moitié du IIIe siècle av.n.è.

3. Inv. 21396. Décret rédigé en grec, trouvé à Mangalia, dans la rue V. Pârvan, à une profondeur de 0 m. 85 ; il s’agit d’un matériel de remploi. Dimensions : hauteur = 0 m. 324 ; largeur = 0 m. 55 ; épaisseur = 0 m. 09 (fig. 3).

Sous le rapport linguistique, ce texte présente toute une série de dorismes.

⁴⁶ IGB, I², 14.

⁴⁷ D. M. Pippidi, *Contribuții*², p. 528–532 ; *Scythica Minora* p. 128–130.

⁴⁸ Idem, *Contribuții*², p. 402, 415–416.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 531.

⁵⁰ IGR, I, 634 ; I. Stoian, *op. cit.*, p. 57–59 ; I. Stoian, *Latomus*, 24, 1965, p. 70–89, (72, n. 1) ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 415, n. 42, amintește un fragment inedit din Muzeul din Constanța, inv. 293, probabil cel de față, care însă a purtat înainte de 1448, numere mai vechi de inventar 33092 și 92/413.

Les organes directeurs de la cité — le conseil et l'assemblée — honorent par ce décret un certain Basileidas pour ses „mérite et zèle envers la cité”. Le nom de ce personnage constitue lui aussi une nouveauté dans l'onomastique callatienne.

Suivant ses caractères paléographiques, cette inscription est susceptible de se dater des IIe — Ier siècles av.n.è.

4. Inv. 21395. Fragment d'inscription en langue grecque, utilisé comme matériel de remploi ; il a été trouvé dans la nécropole de la cité, à une profondeur de 1 m. 25. Dimensions : hauteur = 0 m. 94 ; largeur = 0 m. 475 ; épaisseur = 0 m. 205 (fig. 4, 4 a).

Le nom de l'empereur Auguste figure dans la dédicace. C'est le seul empereur à s'intituler *Ἀυτοκράτωρ Καῖσαρ Σεβαστός* sans aucun nom ou épithète complémentaire. La présence de ce nom sert à dater le monument. D'autre part, ce texte a une certaine importance en ce qui concerne l'urbanisme de la ville de Callatis, car il note l'existence de la colonnade du portique.

5. Fragment d'inscription bilingue trouvé à Constanța en 1976 (au carrefour des rues Cerealelor et Stabilizării), à une profondeur de trois mètres ; nous avons encore affaire à un matériel de remploi. Dimensions : hauteur = 0 m. 475 ; largeur = 0 m. 67 ; épaisseur = 0 m. 07 (fig. 5).

Ce fragment d'inscription vient compléter une dédicace bilingue d'Hadrien. Il s'agit d'une dédicace tomitaine publiée par Gr. Tocilescu depuis longtemps déjà (cf. notes 33 et 34) et datée de l'an 120 de n.è. La dédicace a été posée par les deux organes délibératifs de la cité de Tomis (fig. 5 a).

Partant de l'inscription publiée par Tocilescu, le nom du gouverneur de la province Moesia Inferior en 120 a été restitué sous la forme „Se]retorius” ou „A]rtorius”. Par suite de la récente restitution de l'épigraphie tomitaine, le nom porté par le légat impérial de l'an 120 était C. Ummidius Quadratus, ancien consul de l'an 118.

Le nom de Quadratus est suivi, ligne 4, d'un S, alors que sur le deuxième fragment apparaît la partie finale d'un autre nom : „...tio”, respectivement : *ῥῶριος* ; ligne 8. La cassure du marbre aurait détruit environ dix lettres — à en juger d'après les vides à combler des lignes suivantes. Ceci prêche à la supposition que le personnage portait deux autres *cognomina*, à part celui de Quadratus. Ces deux *cognomina* ont été complétés de manière hypothétique : *Severus*, pour l'avant-dernier, conformément à une inscription éphésienne (v. note 40), et „A]rtorius” ou plutôt „Se]rtorius” pour ce qui est du dernier. Jusqu'à présent, le personnage n'était pas connu comme portant aussi ces deux *cognomina*.

6. Inv. 1448. Fragment d'une inscription grecque trouvée à Constanța. Dimensions : hauteur = 0 m. 094 ; largeur = 0 m. 312 ; épaisseur = 0 m. 152 (fig. 6).

Ce qu'il reste de cette inscription c'est le titre honorifique de „fils de la cité”, accordé aux „bienfaiteurs” de la cité et attesté dans les villes ouest-pontiques, Tomis y compris.

Date de cette inscription : la seconde moitié du IIe siècle de n.è.